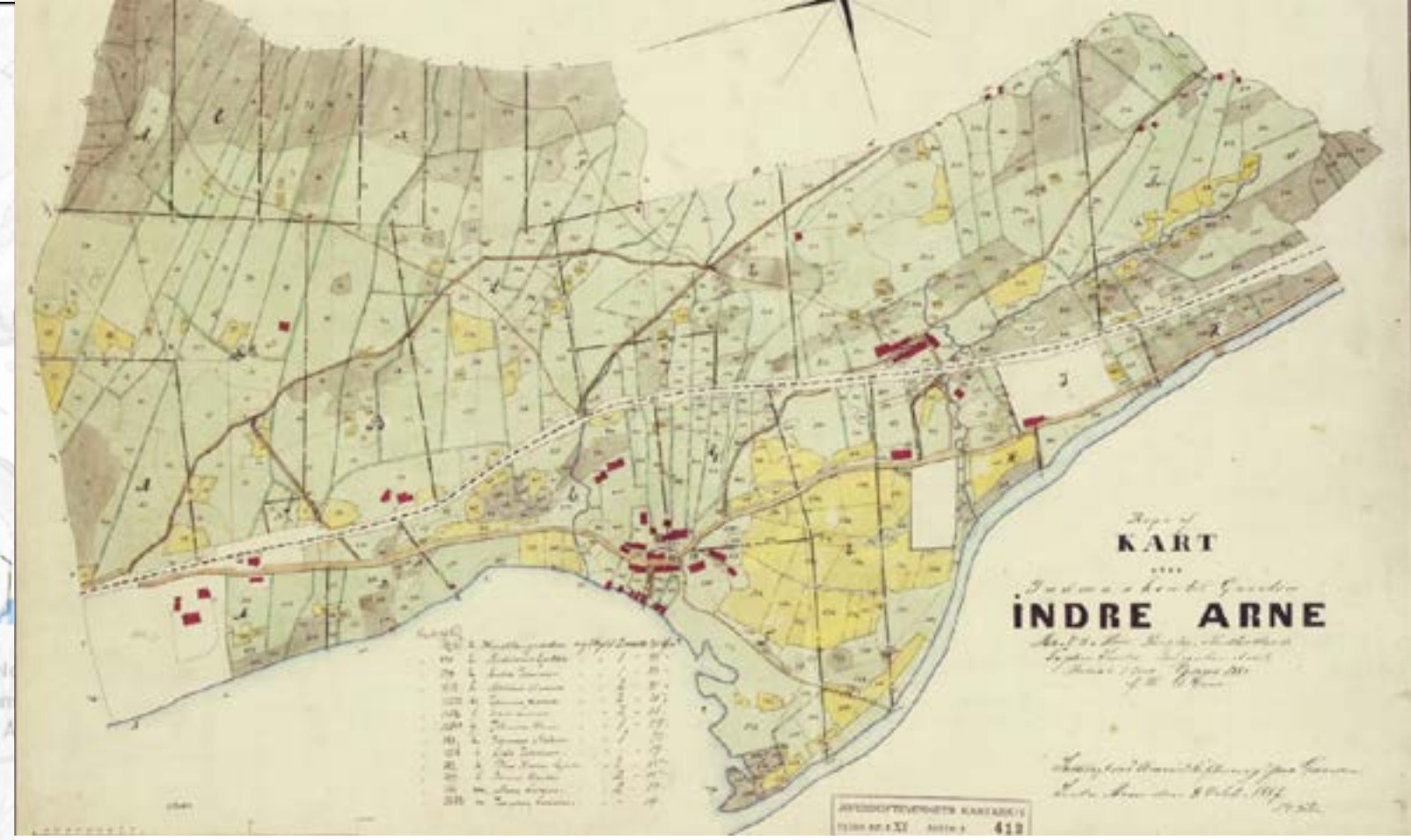

TEMAKART GÅRDSBEBYGGELSE

Kartene er under kontinuerlig utvikling og er ikke uttømmende, feil og manglende informasjon vil derfor forekomme. Hovedkildene er Byantikvarens ulike arkiv og Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden.no.
 Lenke til det digitale Kulturmiljøkartet:
[Kulturmiljøkart](#)
 Lenke til kartfortelling:
[Kartfortelling](#)

Tegnforklaring

- Matrikkelgårder
- Gardstun
- Innsjø
- Sjø
- Kommuneegrense

Frem til andre halvdel av 1800-tallet var bebyggelsen på gårdene stort sett samlet i fellestun. Slik sparte man mest mulig av den dyrbare innmarken og etablerte et robust arbeidsfellesskap med tette sosiale bånd. Med utskiftingene i andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet ble bebyggelsesstrukturene endret ved at mange bruk ble arrondert på nytt og bygningene samlet på separate tun på hvert bruk. Dette endret også den sosiale strukturen radikalt, både på godt og vondt. (Kilde: Jordskifteverkets kartarkiv/Digitalarkivet)

GÅRDSBEBYGGELSE

Gårdsstrukturen var fram til andre halvdel av 1800-tallet stort sett samlet i form av fellestun, eller såkalte klyngetun. Tunets omfang kom an på hvor mange bruk det var på gården. Tunene var ofte lokalisert på høydetrak/knauser og/eller i skråninger, noe som var fordelaktig med tanke på utsyn, drenering, og man sparte mest mulig av innmarken. Klyngetunene var også organisert med en form for teigblanding. Dette skulle sikre at alle brukene hadde tilgang på arealer med variert landskap og naturforhold.

Utskiftingene i andre halvdel av 1800-tallet og på begynnelsen av 1900-tallet endret til en viss grad bebyggelsesstrukturen. Klyngetunene ble splittet opp og brukene ble spredt rundt på egnede steder innenfor den gamle gårdsgrensen, og egne tun ble etablert for hvert bruk. Samtidig opphørte den tradisjonelle teigblandingen, slik at de enkelte brukene fikk sammenhengende innmark og etter hvert sammenhengende utmark. Likevel kan man på enkelte gårder fortsatt se eksempel på at noe av strukturen fra de gamle fellestunene er bevart. Dette kommer av at tunfellesskapet kun ble splittet ved at man delte opp tunet med bruksgrenser, mens bygningene ble stående på samme sted.

Betegnelsen på en geografisk enhet som har felles gårdsnummer i matrikkelen er en matrikkelgård. Matrikkelgårdene består i dag av flere bruk med ulike bruksnummer. De geografiske enhetene som i dag regnes som matrikkelgårder, kan ha vært selvstendige gårdsbruk i senmiddelalderen. En matrikkelgård tilsvarer ofte en navnegård.

Kalle sitt hus, et av flere våningshus på Almås. På Vestlandet og i Bergen var det vanlig at løer og uthus ble delvis eller fullstendig, bygd i tørrmurt stein. Det var heller ikke uvanlig at den mest værutsatte gavlveggen på våningshusene fikk en beskyttende tørrmur. De fleste eldre stående våningshusene vi har på gårdene i Bergen er lemstover som dette og daterte fra ca. 1800 og senere. Lemstovene er hus bestående av to jevnstore tømmerkjerner på hver sin side av en midtgang eller et "skot" i stolpeverk. I skotet var det som regel kjøkken med grue og murt pipe. På loftet eller "lemmen" som har gitt hustypen sitt navn, var det soveplasser. Konstruksjonen var dynamisk – slike hus kunne gjerne flyttes og settes opp på nye grunnmurer, f.eks. i forbindelse med et jordskifte.

I forhistorisk tid bestod gårdsbebyggelsen av ulike varianter av såkalte langhus. Bygningsteknikken var en form for stavbygg som gjorde det fordelaktig å bygge i lengden og samle flere funksjoner under samme tak. Denne byggeteknikken ble i løpet av vikingtiden og middelalderen avløst av lafteteknikken, spesielt for våningshus. Driftsbygninger som løer ble fortsatt stavbygd.

Laftede våningshus var enkle bygninger med åpne ildsteder, der røyken slapp ut gjennom en ljore i taket. Fra andre halvdel av 1700-tallet er bygningstypen gjerne omtalt som røykstover, da det var blitt vanlig å etablere såkalte røykovner i mur, men uten pipe.

Kjernen i bygget – stua – var laftet, gjerne med et tilbygg i reisverk. Tilbygget fungerte som inngangsparti. Ildstedet var plassert i stua med røykåpningen (ljore) i taket. Det var ikke vanlig med lysåpninger utenom ljoren. Opprinnelig hadde røykstovene jordgulv, men senere ble det vanlig med steinheller og tregulv. Husene kunne også ha svalganger i reisverk.

På 1700-tallet kom røykovnen, og det var trolig på denne tiden at tregulv også ble vanlig. Fram mot 1800-tallet ble det vanlig med vindu, dermed var det ikke lenger hensiktsmessig med reisverk rundt tømmerkjernen. Tømmerkjernen ble i stedet kledd med liggende kledning. Dette er utseendet som vi kan kjenne igjen fra stående røykstover i dag.

Toromsplan er en ytterligere videreutvikling av røykstovene, der røykovnen i stua er byttet ut med grue i forrommet og jernovn i stua. Ved overgangen til grue forsvant røykovnen og ljoren fra bygningene. Grua ble benyttet til matlaging, bakst, brygging og korntørking. Forrommet med grua gjekk gjerne under navnet ildhuset. Sammen med grua ble det etter hvert vanlig med en kokeovn og har således fungert som kjøkken.

Overgang fra røykovn til grue førte med seg muring av pipe. Dette gjorde det mulig å etablere en lem og loft. Toroms lemstover ble etter hvert treroms

Sammenhengende gårdsanlegg, bruksnummer 3 på gården Espeland i Arna. Bruket oppstod ved deling av bnr.2 i 1863, og bygningene ble tatt i bruk i 1864. Garasjen i bildet står der det gamle gårdstunet lå.

lemstover. Utskiftningen på slutten av 1800-tallet ble en mulighet til å bygge om, eller bygge på.

De eldste stående våningshusene vi har på gårdene i Bergen, er ofte lemstover; to relativt identiske tømmerkjerner plassert på hver sin side av en midtgang i stolpeverk, som fungerte som kjøkken og et lite soveloft, eller lem, over.

En annen type bygning som vi finner eksempler på, er sammenbygde hus. Denne byggeskikken hadde trolig en ekspansjon fra slutten av 1700-tallet og utover på 1800-tallet. Trolig har slike flerroms-bygg blitt utviklet fra opprinnelige todelte hus. En forklaring på hvorfor sammenbygde hus ble benyttet var at det krevde mindre både av material og vedlikehold. En annen forklaring kan være at reisverksbygninger lett kunne forlenges og skape sammensatte bygninger.

I de siste tiårene av 1800-tallet og i begynnelsen på 1900-tallet ble det gradvis en endring av byggeskikken på gårdene. Det var økonomisk oppgangstid, og industrialiseringen hadde ført til at standardiserte byggemateriale ble mer tilgjengelig. Høvlet panel og listverk i standardstørrelser ble masseprodusert og spredd rundt om i distriktene. Resultatet ble at sveitserstilen også ble populær på gårdene, og var ikke lenger en stilart som man bare kunne finne i byene.

Dekorasjoner og ornament ble etter hvert allemannseie, og sveitserhusene ble gjerne reist i forbindelse med utskiftningen på slutten av 1800-tallet.

Løer og uthus

Gårdene bestod av mange driftsbygninger som skulle huse bestemte aktiviteter eller ulik form for buskap. De eldste driftsbygningene er stort sett reist som stavverk (grindverk) eller laftverk. Løer og uthus ble også delvis, eller fullstendig, bygd i tørrmurt stein (det var heller ikke uvanlig at den mest værutsatte gavlveggen

1.

2.

3.

4.

1. Tundet på Øvre Selvik, der flere av driftsbygningene er omsluttet av tørrmurte steinmur. 2. Eksempel på lœa med brakekledning på Gaupås. Brake har også vært vanlig som ytterveggskledning på driftsbygninger, og er tett og samtidig luftig. 3. Utsnitt fra kulturlandskapet og gårdsbygningene på Mikkelsens plass, Tellevik. 4. Detaljutsnitt fra den tørrmurte vakre østveggen på lœa på bruksnummer 4, Øvre Selvik.

på våningshusene fikk en beskyttende tørrmur). Brake har også vært vanlig som ytterveggskledning på driftshus. Denne kledningen er tett og samtidig luftig. Brake har vært brukt på naust, lœer og utlœer. særlig nord for Bergen.

Andre bygningstyper som var knyttet til driften av gården var vårfloer, lamhus, torvhus, kvernhus, naust m.m. Det kunne variere hvorvidt hvert enkelt bruk hadde egne driftsbygninger, eller om enkelte bygninger var til fellesbruk.

Steingarder og geiler, bakkemurer, fundament etter uthus og drifteveger er viktige deler av kulturlandskapet, både som kulturminner og ved at de forsterker landskapsopplevelsen. De eldste steingardene vi kjenner er antatt å være fra eldre jernalder (500 f.Kr-500 e.Kr), men jordskifteprosesser de siste 200 år har endret eiendomsstrukturen vesentlig, og mange steingarder er flyttet eller nyreiste i etterkant av slike prosesser. Steingarder knyttet til en gårdsgrense er ofte av de eldste vi finner i dag, siden gårdsgrensene i mindre grad ble påvirket av jordskifteprosessene. Bakkemurer og geiler har i mindre grad vært påvirket av utskiftingene, og kan være før-reformatorkiske.

§ 35 Sone med særlige hensyn til andre interesser

(pbl § 11-8 andre ledd, bokstav c)

35.1 Landbruk (510)

Innenfor de sammenhengende landbruksområdene skal landbrukets ressursgrunnlag og landskap vernes i et langsiktig (100 års) perspektiv. Det skal utøves en streng forvaltningspraksis ved omdisponering eller deling av dyrket mark. **Bygningsmasse bør bevares eller utvikles i tråd med tradisjonell byggeskikk.**

35.1 Landskap (550)

Innenfor byfjellsgrensene skal naturkvaliteter og områdets verdi for friluftsliv, naturmangfold, **kulturminner**, landbruk og drikke-vannforsyning ivaretas. De respektive forvaltningsplanene, sammen med kommuneplanens LNF-status for arealene, skal legges til grunn for arealforvaltning.

Værslitt dør på lemstove på Øvre Selvik gård.

Brakeløe på Almås: Løe med grindverkskonstruksjon, og med trekledning og både tørrmurt steinvegg og en vegg med brakeledning mot de mest værutsatte sidene. Brakeledningen er luftig og regnet preller av eieren/braken.

Brakeledning ble brukt i områder der det var lite barskog, og dermed knapp tilgang på bygningsvirke, slik det var på deler av Vestlandet.